

SÁNTA FERENC *ÉJSZAKA* CÍMŰ DRÁMÁJA ELŐADÁSÁNAK SZÖVEG-KÖZPONTÚ PROBLÉMÁI¹

FEKETE SÁNDOR

Sánta Ferenc *Éjszaka (Az áruló)*² című drámáját 1968. március 8-án mutatták be a Nemzeti Színház kamaraszínházában, a Katona József Színházban. A felületesebb összevetés a rövidítésektől eltekintve azonosnak láthatja *Az árulót* és az *Éjszaka* című regényt. Pedig rendkívül feltűnő eltérés, hogy a befejezés nem egészen azonos. A lényeg nem változik, de drámaibb és pergőbb lesz az egész jelenet. S itt nem a kihagyások, hanem a betoldások révén.³

„A címváltozás önmagában nem jelent semmi lényegi módosulást. A kisregényen különösebb szerkezeti változtatást nem kellett végezni. Mindössze annyi történt, hogy a regény első két fejezete lett az első felvonás, s a négy fejezet így három felvonásnyi lett. [...] *Az áruló* dialógus-formája miatt volt alkalmas a közvetlen színpadra állításra. S azért lehetett a regényből dráma, mert a benne lévő gondolati anyag, a magatartásformák szembesülései a színpadon is feszültséget tudtak teremteni.”⁴

Az Egri István rendezésével, remek szereplőgárdával⁵ színpadra vitt mű mindössze 16 előadást ért meg, amely egyértelmű bukásra utal.⁶ Az eredeti célom az

¹ A tanulmány megírását jelentős mértékben segítették Kecskeméti Gábor professzor úr tanácsai, az ő segítségével jutottam el egy fontos kísérlethez, Debreczeni Attila cikkéhez is. Vö. DEBRECZENI 1994.

² Az eredeti regénycím megváltoztatásának motívuma nagy valószínűséggel az volt, hogy Németh László *Az áruló* című drámája ekkoriban már kiadásra került, s friss színházi élményként az előző évad derekán mutatták be. Ezzel együtt a zárójeles címkiegészítés egyértelműen jelzi a kapcsolódást a regény és a dráma között. Vö. VASY 1975, 181.

³ „Nagyobb lesz a Václáv által felkapott kés szerepe. Itt egy »hosszú fém papírvágó kés«-ről van szó, tehát félelmetesebb fegyverről. A regényben az Író nagyon szűkszavúan reagál Václáv cselekedetére és követelésére. A drámai változatban részletesebben kibontott ez a jelenet. Vaclav azt mondja, hogy »Egyet közölünk itt kell tartania, uram, hogy éljen tovább hite és legjobbnak vélt törvényei szerint! Mert valakinek itt igaza van, uram – és valakik hazudnak!« Az Író pedig azt is kimondja, hogy »Utálom a kést!« S ezt a motívumot erősíti fel még jobban a módosult lezárás.” VASY 1975, 130.

⁴ VASY 1975, 129.

⁵ Író – Óze Lajos, Vaclav – Avar István, Eusebius – Básti Lajos, Zsitomir – Sztankai István, Paraszt – Maklári János.

⁶ Érdeemes megvizsgálunk, hogy a Sánta-regények későbbi színpadi adaptációi milyen kritikai fogadtatásban részesültek: (1975, Hűz óra – Győri Kisfaludy Színház, rendező: Várady György) „Annak idején a filmforgatókönyvet Köllő Miklós jegyezte, most a dráma – Jósfa György dramaturgiai

volt, hogy ennek a bukásnak a lehetséges okait gyűjtsem össze, azonban a korabeli kritikákat végigolvasva sem rajzolódott ki számomra egyértelmű kép, egyértelmű magyarázat.

A dráma keletkezéséről Sánta a következőképpen nyilatkozott: „Nem volt szándékomban színdarabot írni, nem is vonzódtam soha a színpadhoz. Nincs kizárva, hogy ez az első próbálkozásom egyúttal az utolsó lesz. Kisregényemet, *Az árulót*

közreműködésével – magának az írónak a műhelyéből került ki. És mégsem érezzük maradéktalanul a korábbi élmények perzselő forróságát, a történelem sodró erejét és lüktetését a színpadon. [...] Az is elmondható, hogy az eredeti mű – és a film is – felfogásában modernebb a mainál. Az előbbieket ugyanis, ha falun, parasztkörökben játszódnak is, nem parasztdrámát hordoznak, hanem általános érvényű emberi történetet. A színmű azonban, hőseinek földhözragadtabb ábrázolása és a beszűkült világ konkrétabb felmutatása révén, sokat veszített egyetemességéből.” FÖLDES 1975, 12.

(1976, *Az ötödik pecsét* – Debreceni Csokonai Színház, rendező: Orosz György) „Sánta Ferenc A [sic!] ötödik pecsét című regényének az író által jegyzett színpadi változata a debreceni Csokonai Színház előadásában – rokonszenves szándékú, de alapvetően elhibázott vállalkozás. [...] A színpadon az első két rész egyszerűen unalmas, mert a központi konfliktus nem hatja át őket, véget nem érő expozíció benyomását keltik.” SZÁNTÓ 1976, 3–4.

(2006, *Az ötödik pecsét* – Nemzeti Színház, rendező: Jordán Tamás) „Különösen a realiztikus, hiteles, olvasmányként élvezetes, ám dramaturgiai szempontból statikus expozíció – a négy főszereplő kocsmái beszélgetése – hosszabb [sic!] a szokottnál és a kívánatosnál is.” FÖLDES 2006; „Marad a hagyományos megoldás: a – Hamvai Kornél által egyébként ügyesen, lényegükre kicsontozott – párbeszédömlényeket a szereplőknek kell élővé tenniük, magukból ugyanakkor egymástól jól megkülönböztethető típusokat formálva. Jordán Tamás rendezése természetesen erre törekszik – ám az első részben, melyet ezek a kocsmái dialógusok töltenek ki, még így is eluralkodik az unalom.” SZÁNTÓ 2007, 16.

(2008, *Az ötödik pecsét* – Pécsi Nemzeti Színház, rendező: Balikó Tamás) „Noha a díszlet háttérben magasodó, hatalmas óraműve is mintha a történet időtlenségét (ha tetszik: apokaliptikus idejét) hirdeté, Balikó Tamás rendezése egyáltalán nem igyekszik bármiféle új fénytörésbe állítani Sánta művét. Nem teremt kontextust, pusztán pedáns realizmussal ábrázolja az eseményeket. [...] A nagyobb baj az, hogy a pécsi előadás a saját indítékait sem képes világosan megfogalmazni. [...] Főleg a kocsmái asztal körül zajló, hosszú nyitójelenet volt kifejezetten ritmus nélküli, és sikerült szinte súlytalanná tennie az egész művet meghatározó nagy etikai dilemma elővezetését. [...] Az előadás egészét a decens unalom lengte be.” KERESZTESI 2008; „Az etikai üzenet megkérdőjelezhetetlen, összességében mégis a tanulságos kudarc címkével lehet csak ellátni *Az ötödik pecsét* pécsi színpadi változatát. [...] Hamvai Kornél átdolgozása és Balikó Tamás rendezése túlságosan tisztelettel övezte a filmet. [...] Kifogásolható, hogy a hosszadalmas társalgásra épülő nyitójelenet a sablonos, panelekre épülő színészi játék miatt unalmas. [...] Az előadással az a baj, hogy hiányoznak a poétikus felhangok, rosszul dramatizált, didaktikusan felépített, szájbarágós végeredmény született. [...] Korszerűtlen. Főlöszleges. Talmi.” BALOGH 2008, 26.

még kéziratban elolvasta a Nemzeti Színház fődramaturgja⁷ és felkért, hogy írjak drámát belőle. Ezután könnyen és hamar elkészítettem a regény dráma-változatát.”⁸

A moralitás kedvelt műfaj volt Európa-szerte a középkorban, még akkoriban is, amikor a husziták nagy harcai zajlottak. Ez a régies, látszólag csak szárazon oktató drámaforma évszázadok óta újra- és újrászületik a drámairodalomban. Nemcsak Hugo von Hofmannsthal⁹ *Jedermannja* vállalja nyíltan ezt az örökséget, de felismerhetjük a francia klasszikus dráma nagy érv-párbajaiban ugyanúgy, mint azokban a Sánta-kortárs színdarabokban, amelyek egy bírósági tárgyalás köntösét magukra öltve, vádat és védelmet szembesítve nyomozzák az igazságot.¹⁰ Hajdan az Erények és a Bűnök, ezek a megszemélyesített, elvont fogalmak az ember feje fölött csaptak össze, az idők folyamán ezt követően éppen ez a középre beszorított ember került az előtérbe, ő, aki immár nem passzív szemlélője és áldozata a Jó és a Gonosz küzdelmének, hanem cselekvő részese; a döntést nem az ő feje fölött, hanem az ő fejével hozzák.

Sánta Ferenc *Az áruló* című regényében bátran és nyíltan alkalmazza modern mondanivalójának kifejtésére a moralitás-eszközöket. Az ellenfelek teljesen szimmetrikusan állnak fel. A két aktív: Vaclav Jásek, a huszita, és vele szemben Jan Zsitomir, a császáriak seregéből, akik élni és halni tudtak a választott, a vállalt ügyért; a két passzív, akik minden tett elől, az egész történelemből dezertáltak: Eusebius püspök, minden világi örömök értője és élvezője, és a szegény paraszt, aki egyaránt fél jót tenni és fél rosszat tenni. Mint a barokk zenében, úgy tér vissza Sánta regényében minden motívum újra és újra, más és más helyen, más és más

⁷ Egy későbbi, szóbeli közlés alapján tudjuk, hogy Osváth Béláról (1926–1965) van szó. PIM 1973. A fentiekből az is kikövetkeztethető, hogy *Az áruló* című regény már 1965 előtt megszületett. Vö. „Sok szó esett már róla, hogy a személyi kultusz okozta torzulások, 1956 élménye milyen szörnyű pokoljárást jelentettek Sánta Ferenc számára. *Az áruló* ennek a pokoljárásnak a kései terméke. Kései? A megjelenési adatok itt félrevezetőek. A három regény közül eredetileg s első megfogalmazásában *Az áruló* áll az élen.” VASY1975, 107.

⁸ KÜRTI 1968, 7.

⁹ Gazdag munkásságának alighanem legismertebb műve a középkori angol moralitásjátéknak, az *“Everyman”*-nek olyan német átdolgozása, amely alig-alig emlékeztet az eredetire. Ez a *„Jedermann”* vagyis az *„Akárki”*. Ezt a jelképes tartalmú, nagyon hatásos verses drámát úgyszólván minden európai nyelvre lefordították. *„Akárki”* maga a mindennapi ember, aki úgy él, mint a többiek, és minden megtörténhet vele, ami bárkivel megtörténhet. És előbb-utóbb okvetlenül meghal, mint minden ember. Az emberi szereplők: Akárki, Akárki anyja, Akárki szeretője, Akárki barátja. A többi megszemélyesített jelkép: Ördög, Mennyei alakok, mint a Hit, a Remény és a Szeretet és maga a Halál. Amikor pedig elkövetkezik a halál, a földi vég, a halálba menő egyedül marad, anyja is csak a sír széléig kísérheti. Csak jótettei léphetik át vele együtt a temetést, hogy a túlvilági ítéletkor tanúskodjanak mellette. Igazi középkorra stilizált, mozgalmas-izgalmas játék, amelynek jelképrendszere, problémavilága az újkori, a jelenbeli gondolatvilágra vall.

¹⁰ Ilyen például Reginald Rose *Tizenkét dühös ember* című darabja.

hangszerelésben, más és más értelemmel. Az összetartozó karakterpárok jóformán egymás mondatait ismétlik, cselekvéseik formája is azonos – csak tartalma más.

A két katona egyformán hősiiesen harcolt, s a másik kettő is egy a gesztusban, amellyel becsukják a kaput a külvilág előtt. Jan is azt vallja, amit Vaclav, hogy a népért harcolt, s kölcsönös a vád is, hogy a szent cél érdekében mindketten falvakat gyújtottak fel, számlálatlanul mészároltak, öreget, fiatalot, nőt és gyermeket. Csakhogy az egyik azért harcolt, azért ölt, pusztított, gyilkolt, hogy megváltozzon a világ, hogy igazság legyen végre a földön, a másik pedig azért, hogy visszaállítsa a rendet és a békét, hogy az időre és a belátó értelemre bízva a bajok orvoslását. (Ha tetszik, akár a Széchenyi–Kossuth-vita egyes felhangjai is belecsendülnek ebbe.) A sántai értelmezés alapján Zsitomir nem elvetemült gonosz, csak egy történelmileg elbukott koncepciót képvisel. Vaclav igazsága, ha keserű és véres is, az igazság.

Az erőszak értékéről szól Sánta Ferenc, morális és történelmi értékéről egyszerűen. Az a kérdés, hogy van-e „jó” erőszak, hogy lehet-e valakit, valakiket, egy népet, az egész emberiséget akarata ellenére a jóra kényszeríteni? Van-e különbség erőszak és erőszak között? A különbség maga a történelem – felel Vaclav szavaival Sánta.

A két ellenfélpár között ott áll az író. Ő idézte, hívta meg a négy különös éjszakai látogatót, és perükben, vitájukban – mivel nem a 15., hanem a 20. században élünk, az író kortársaiként – neki kell döntenie. És döntenie kell! Mert lehet gyűlölni a gyávát, aki kushad, lehet az örömeiben tobzódó önzőt, a cselekvést halogató örök fontolgatót, de semmik ezek a gyűlöletek ahhoz képest, amit az az utálatra legméltóbb érdemel, aki hallgat. Az író dönt, Václávot tartja itt. Hogy a döntés erőszak, Václáv felemelt kése alatt született? Hiszen erről szól Sánta egész műve.

Az előző bekezdésekben eddig szándékosan a regényt, *Az árulót* idéztem, arra hivatkoztam, s nem a színpadi változatára, az *Éjszakára*. A Katona József Színház színpadán ugyanis véleményem szerint nem egy új dráma született, hanem sokkal inkább egy előadott regény. A gondolat izzása a regényben olyan hőfokú, kibontakozása olyan izgalmas, ami érthetővé teszi, hogy a színház drámai lehetőséget keresett benne. Ám kérdéses, hogy ehhez az olvasva nagyon is kerek, hézagmentes, befejezett műhöz mit tud, egyáltalán tud-e bármit is hozzátenni a színpad. Lehet, hogy le kellett volna bontani a regényt, és elemeiből, szálaiból újra szerkeszteni, ezúttal kifejezetten színházi igények szerint, vagy meg kellett volna keresni a tisztán gondolati anyagot nyíltabban és adekvátabban vállaló formát.

Ám Egri István és Sánta Ferenc az eredeti művet egy az egyben rakták fel a színpadra, amitől az – különös, de érthető módon – véleményem szerint kevesebb lett. A legfőbb probléma számomra az író figurája: sem a szövegkönyvírói, sem a rendezői koncepció nem tudta őt a középpontba helyezni. Pedig a mű minden vajúdája, gyötrelme érte, értünk történik. Az író nem csak passzív és korrekt vitavezető ezen az éjszakán, nem csak mindenkire egyformán udvarias házigazda, egyszóval nem narrátora a drámának, hanem főszereplője. Nem tájékozódni, nem ismereteket szerezni, hanem döntenie akar, és nem az ötszáz éves vitában, hanem a mában. Ezért idézte meg őket, ezért nincs voltaképpen ellenére az erőszak, amivel döntését kikényszerítik. Az író túlságosan kívül marad az eseményeken, nem tudja

megjárni az utat az objektív pártatlanságtól az elkötelezettség felé. A középpontba így nem ő, hanem a huszita Vaclav kerül.

Az író feladata tehát korlátozott, mivel azt a benyomást erősíti, mintha a színpadi cselekmény a valóság törvényeit követné. Holott – és ez az *Éjszaka* értelmezésének egyik leglényegesebb eleme – nem a valóság beszél itt, hanem a valóságot egyszerűsítő, elfogadása közben át is rajzoló író. Ez a darab dramaturgiájának gyenge pontjához vagy még inkább: elszalasztott lehetőségeihez is közel visz. Véleményem szerint „nagy” dráma ugyanis akkor születhetett volna, ha a regény vágta csapásról ennyiben letérve, a színpadi hatás követelményeinek engedve, Sánta kiemeli az író ebből a látszólag passzív szerepéből. Vagyis, ha nem narrátorként bízza rá az éjszakai nyomozás irányítását, hanem be is kapcsolja a küzdelembe. Ha nemcsak kérdezni tanítja, de felelni is. Ha legalább sejtetni engedi: miért éppen ilyenek a dráma szereplői és konfliktusai? Miért éppen a huszita háborúk kora kínálkozott egy megvallott-rejtett problémahalmaz megfogalmazására?

Az előadásnak, a dráma színpadi adaptációjának természetesen az adott írói anyag lehetőségeit és igényeit kellett követnie. Ez nem mindig és nem egészen sikerült. Miután két és fél órán keresztül¹¹ egy tépelődő, vitázó, igent és nemet csaknem együtt, egy ütemre mondó szellemiség kételyeivel ismerkedtünk, az előadás zárójelenete olyan feloldást hoz, amit semmi nem készít elő, és ami nem is felel meg a dráma sugallatának, Sánta írói természetének.¹²

„Az áruló és az *Éjszaka* vitaregény, illetve vitadráma. Azt kell eldöntenie az író teremtette vállató éjszakának, hogy a huszita háború korából feltámasztott paraszt és pap, császári és huszita vitéz közül melyik képviseli a tisztább erkölcsiséget, a több igazságot, s hogy melyik közülük az, akit a mában élő író – a jelkép magaslatán – életben tarthat.”¹³

Az író dolgozószobájában kialakuló beszélgetésben valamennyi szereplő kifejti a maga vélt igazságát, életelvét, előadja tetteit, és igazolni igyekszik azokat a vitadráma menetében. A dráma pontos változata a regénynek, csak hogy itt még sűrűbben kapjuk a vita gondolati anyagát, itt még kevesebb a lehetőség az oldásra. Akik nem ismerik a regényt, azok számára nem lehet könnyű szellemi feladat a darab lényegének a megértése, a bekapcsolódás a dráma menetébe. Anélkül tehát, hogy ennek a dramaturgiának a létjogosultságát kétségbe vonnám, nem szeretném elhallgatni azt a véleményemet, hogy ez a gondolati koncentrátság, ez a dialogizált eszmeharc sok tekintetben ellenáll a drámai követelményeknek. Sánta jó érzékkel helyez el a színműben egy-egy oldó hangot és gesztust a hitvitázó darabok hagyományából, ez azonban még nem elegendő az egyenletes színszerűség biztosításához.

¹¹ A dráma produkciós tervében szereplő adat.

¹² A következőkben világossá válik, hogy milyen hatalmas az eltérés az író eredeti szöveggönyve és a végleges színpadi előadás között a mű lezárását illetően. Talán ennek is köszönhető, hogy későbbi, szóbeli megnyilvánulásában Sánta erős kritikával illette a rendezőt és a színészi játékot. Vö. PIM 1973.

¹³ PÁNDI 1972, 659.

A jó írónak meg kell hajolnia a tények előtt, hogy változtathasson a tényeken. Ez történik Sánta regényében és drámájában is: végül is az író életben tartja a huszita vitézt, őt egyedül a feltámasztott négy halott közül. Hogy Sánta még a befejezésben is érzékeltesse belső aggályait, morális fenntartásait, a huszita vitézt tulajdonképpen az erőszak nyomása alatt hagyja életben: Vaclav kést fog az íróra, így kényszerítve ki a döntést, mielőtt az író még önszántából nyilatkozna.¹⁴

A rendező, Egri István véleményem szerint helyes megoldást választott: engedte érvényesülni a darab valóságos tendenciáit, a nézőre bízva a választás, a döntés, a minősítés feladatát.¹⁵

Vizsgálódásaim során eljutottam a Nemzeti Színház Archívumába,¹⁶ ahol az *Éjszaka* című dráma kapcsán felfedeztem egy új szövegkiadási lehetőséget. A dráma Sánta Ferenc által írt eredeti szövegkönyvének kívül megtaláltam Egri István rendezői változatát, valamint a színházi sűgő példányát is, s ezeket szerettem volna összevetni az 1968-ban nyomtatásban megjelent,¹⁷ kiadott művel.

A négy fenti szöveg feldolgozása sok fejtörést okozott: a variánsok egybevetésében alkalmazott hagyományos textológiai megoldások sorra önisméltésekhez, illetve áttekinthetetlen (és ezáltal holt) adattömeghez vezettek. Így fordultam aztán a genetikus (vagy szinoptikus) feldolgozás egyébként kézenfekvő lehetőségéhez, amely a szöveg egészen új megközelítésére adott módot.

„Mint köztudomású, a kritikai kiadások hagyományos elvi módszerével szemben, amely egy tiszta és végleges főszövegben, valamint az ennek alárendelt változatokban szemléli a művet, a genetikus kritika (critique génétique) a variánsok egyenrangúságát vallja, azt, hogy a mű változataiban és változásaiban létezik. Az ezen az elven alapuló kiadás lényegében »az apparátus olyan formája, amelyet szöveggként lehet olvasni és használni« (Hans Walter Gabler), vagyis »az olvasónak mintegy filmvászonon kell látnia maga előtt leperegni a megírás folyamatát«¹⁸. Az egyik nehézséget a genetikus kritikában azonban éppen ez, a mű formálódásának folyamatára fényt vető, a szöveggként olvasható apparátusnak a technikai létrehozása jelenti. Hiszen ha ez nem olvasható, vagyis ha a textológiai jelrendszer bonyolultsága miatt áthatolhatatlanná válik, akkor a módszer előnyei és elvi lehetőségei is semmivé válnak, s az eredmény éppen olyan holt anyag, mint amihez esetleg a hagyományos eljárás során jutunk.

Az említett négy szövegben rejlő eredendő lehetőség a genetikus feldolgozásra ezért vált különösen izgalmassá és vonzóvá: egy kísérlet lehetőségét is magában

¹⁴ Az eredeti szövegkönyvben e jelenet után az író bekapcsolja a rádióját, amely különféle nyelveken vészjóslóan harsogja a „háború” szót. Ez a szerkezetileg nyomatékos megoldás azt a benyomást kelti, mintha az író végül is mindenféle háborút amorálisnak érezne, beleértve a husziták harcát is. Eredetileg a színpadon is így lett volna: de ott ez a rádiózás mintha egy utolsó kísérlet lenne e helyzet megakadályozására.

¹⁵ Az Író ugyanis nem dönt, sem a regényben, sem a drámában.

¹⁶ Ezúton is szeretném megköszönni Kávási Klárának, az Archívum vezetőjének, hogy lehetővé tette az *Éjszaka*val kapcsolatos szövegekhez való hozzáférésemet.

¹⁷ SÁNTA 1968.

¹⁸ DEBRECZENI 1994, 77.

rejtette arra nézve, hogy milyen gyakorlati megoldások alkalmazhatók a legoptimálisabban és milyen hozadéka van egy ilyen kiadásnak. Mindazonáltal egyetértek Debreczeni Attilával abban,¹⁹ hogy egy genetikus feldolgozás nem lehet főszöveg egy hagyományos kritikai kiadásban.

Tanulmányomban a négy variáns utolsó szakaszait (az eredeti, Sánta Ferenc által írt szövegek könyv 88–101. oldalait) hasonlítom össze, amelynek az a magyarázata, hogy ebben a részben találtam a legtöbb és legrelevánsabb eltérést a szövegek között.

Szövegek közlésében a négy variánst egyenértékűnek tekintem, s egyetlen folyamatos szövegbe foglalom. Ahol a szövegek eltérnek egymástól, a változatokat [] zárójel között, rövidítéssel és tipográfiai elkülönítéssel adom meg. A következő jelöléseket alkalmaztam:

Sánta Ferenc eredeti szövegek könyve: *S: normál szedés

Egri István rendezői változata: *R: *kurzív szedés*

A színházi sűgő változata, az előadásokon elhangzó szöveg: *E: *félkövér kurzív szedés*

Nyomtatásban megjelent, kiadott változat: *K: **félkövér szedés**

Ahol két vagy három változat egybeesett, ott mindkét vagy mindhárom rövidítést megadtam (pl. *S&R: vagy *S&R&E:), a szedésben pedig a sorrendileg előbbi változat szedésmódjához igazodtam (példáinkban a normál szedéshez).

VACLAV

Érdemelsz talán egyebet [*S&R&E: ?! *K: ?] Amikor lerázhattad volna a nyomorúságot magadról, [*S&R&K: amikor emberi életet teremthetél volna magadnak, akkor mit csináltál? *E: **akkor mit tettél?**] Hova bújtál akkor? Kiket hagytál cserben? Azokat, akik [*S&K: a bőrüket vásárra vitték a te boldogulásodért! *R&E: *akár az életüket is adták*][*E: **volna**] [*R: *a te boldogságodért!* *E: **a te boldogulásodért!**] [*S&K: Mentél a nyomorúságos viskódba, cserbenhagytad azt, aki a javadat akarta, és aki [*S: mindenre *K: **akár meghalni is**] kész volt a kölykeidért!]

PARASZT

Így, így! Így mondta nékem pontosan ez a másik is, aki itt áll [*S&K: énelőttem! *R&E: *ni!*] [*K: **Így mondta**] A császári is [*K: **, hogy énérettem teszen mindent, hogy csak nekik segítsek, mert akkor leszen jobb az én számomra minden**]²⁰...

ZSITOMIR

Nem úgy volt talán? Nem romboltak és gyűjtogattak esztelenül [*S&K: az ostobák? *E: **a gazemberek?**]²¹ [*S&K: És én] Nem azt mondtam [*S&R&E: -e] neked, hogy

¹⁹ DEBRECZENI 1994, 77.

²⁰ A kiadott szövegben (K) pontosító kiegészítés olvasható.

²¹ Az „ostobák” a tudatlanságra utal, míg a „gazemberek” a tudatos gonoszságra – egyértelműen az előadásban elhangzó az erőteljesebb kifejezés.

tőlük akarunk megszabadítani, akik a nyomorúságra még a halált is a fejre hozták [*S&R&E: ! *K: !?]

PARASZT

Így, így! Így mondta énnékem a földesúr is mindenkoron, hogy én érettem teszen mindent...

VACLAV

De az a császár kutyája volt! Te pedig tőlünk szöktél meg! A viskódba bújtál, mert gyáva voltál [*S&R&K: , hogy férfiként álld meg a helyed]!²² Mentél, hogy baj ne érjen [*S&R&E: , *K: .] [*S&R&E: hová *K: **Hová**] szöktél a férfidolog elől?

PARASZT

[*S&K: (magasra emeli a hangját)] Háborúba mentem, uram! Háborúba [*S&R&E: ! *K: .] Mert szöktem, úgy igaz! Szöktem! A kisebb háborúból a nagyobba! A könnyebből a keservebbe! Hogy felneveljek kilenc gyermeket! Csak kilencet, mert hatot a földnek adtam már [*S&R&E: ! *K: .] Ebbe a háborúba szöktem én! Olyan háborúba, mely különb sebeket osztogatott, mint a maguk verekedése. Mert aki kardtól kap sebet, egy hónap kell hozzá, hogy behegedjen [*K: ,] aztán, mert akinek kard járja át a szívét, az ott hal meg nyomban, és talán a fájdalmát sem érzi. De amit én kaptam sebet, nemhogy egyszer, hogy behegedjen aztán, nemhogy kardtól, hogy ott helyben végezzen velem: hanem [*K: **kaptam esztendőknél a során,**]²³ kaptam a tudómba, mely megszáradt [*S&R&E: ,] és megvérzett a szegénységtől, kaptam a gyomromba, mely akkorára zsugorodott az éhezéstől, mint egy gyermeknek az ökle [*K: , **mert napjában egyszer, ha látott ételt, és akkor is füvet, laput, levelet, hogy a gyermeknek jusson, ha akadt jobb falat**]²⁴. Feküdni a vackon úgy, hogy az éhség rágja az embernek a belét [*K: ,] és aludni sem hagyja, holott másnap, még meg sem virradt, kaszát kell fogni vagy kapát [*K: ,] vagy hajolni kell az igába vakulásig [*K: ,] és görnyedni szakadásig [*K: , **hogy szédül bele az ember!**]²⁵. Ez micsoda háború?! Itt nem fegyver hasít, hogy hegedjen aztán, de a nyomorúság öl részenként és apránként, hogy tovább tartson a szenvedése és kínlódása az embernek. Mi hát a férfidolog? Hát [*S&R&K: micsoda *E: **milyen**] háborúból szöktem [*K: ,] és micsoda lapulásra bújtam? [*S&R&K: Micsoda *E: **Milyen**] bújásra, hogy mentsem magam [*S&R&E: ...?! *K: ?!...]

VACLAV

[*S&R&K: (magasra emelt kézzel a Paraszthoz ugrik)]²⁶ Minden szavad a gyáva ebnek a hazugsága! Te bitang!

²² Három szövegváltozatban (S&R&K) Vaclav további, sértő kifejezéseket használ a Paraszt jellemzésére, mint a sűgő változatában (E).

²³ Az időbeliség kitágításával történő írói fokozás.

²⁴ A részletek kibontása szemléletesebbé teszi a nyomort.

²⁵ Újabb fokozás.

²⁶ A sűgő példánynál (E) a zárójeles szerzői/rendezői instrukciók döntő része – természetszerűleg – kihúzásra került; ezen eltérésekre a továbbiakban nem hívom fel külön a figyelmet.

ZSITOMIR

[*S&R&K: (megragadja a Paraszt mellén az inget, Vaclavval egy időben kiált)]
Búzlík belőled a butaság! Te bitang!

ÍRÓ

[*R: (*előre jön*)] [*S&R&K: (közéjük lépve mindkettőt eltaszítja)] Egy szót sem tovább!

[*K: **EUSEBIUS**

Nagyon helyes, fiam!

ÍRÓ

Félre előlem!

ÍRÓ

Befejeztük az éjszakát, barátaim! [*R: *Végére értünk mindennek.*]

[*K: **ZSITOMIR**

Micsoda tréfa ez, uram?

ÍRÓ

(a Parasztot hátrább vezet) Elbúcsúznak, barátaim!

VACLAV

Mit mond, uram?!]²⁷

[*S&R&K: (A Paraszt óvatosan az ajtó felé közelít.)]

ÍRÓ

[*K: (**az asztalhoz lép, és minden poharat megtölt**)] [*S&R: *Végére értünk mindennek* *E: *Láttam mindannyiukat és ...* *K: *Láttam mindannyiukat*] – [*S&R&E: emeljük búcsúra a poharat *K: **bevégeztetett!**]²⁸

VACLAV

[*R: (*b. o.*²⁹ *felé lép*)] [*S&R&K: (Paraszthoz)] [*S&R: Ha még egy lépést teszel, öreg, leütlek, *E: **Egy lépést sem tovább, öreg,** *K: **Ha még egy lépést teszel, öreg, leütlek!**]³⁰ [*S&R&E: állj *K: **Állj** meg [*S&R&K: ott, *E: *itt,*] ahol vagy! [*S&R: (Íróhoz)] [*S&R: A pohár egyelőre marad! *K: **A pohár marad!**] [*S&R: (az íróasztalhoz lép *K: (**Az íróasztalhoz ugrik**), [*S&R&K: hosszú] [*S&R: ,]

²⁷ A kiadott szövegváltozatban (K) Sánta további pontosítással él: a korábban elhangzó „Befejeztük az éjszakát, barátaim!” írói felszólítás kiegészül az „Elbúcsúznak, barátaim!” nyomatékosítással (K). Zsitomir és Vaclav egyaránt értetlenül fogadja az Író szavait (K).

²⁸ A kiadott szövegváltozatban (K) fogalmaz Sánta a legnyomatékosabban („bevégeztetett”), az Író egyértelműen szeretné befejezni az éjjeli diskurzust.

²⁹ bal oldal

³⁰ Az előadáson (E) nem hangzott el Vaclav szájából a „leütlek” kifejezés, a másik három szövegváltozat (S&R&K) azonban tartalmazza.

[*S&R&K: fém papírvágó kést vesz a kezébe, magasra tartja [*K: .]]) [*S&R: Marad a pohár! *E: **A pohár marad!**]

ÍRÓ

Mit akar, Vaclav? [*S&R&E: !] Láttá újra a csillagokat [*S&R&E: , *K: –] térjen meg békével!

VACLAV

[*S&R&K: (Paraszthoz, aki ismét [*S&R: mozdul] *K: **megmozdul**)] *E: (**Paraszt indul**) [*R: (P.³¹ *ajtó felé ajtónál megáll*)] [*S&K: Leszúrlak, ha megmozdulsz! *R: *Ott maradsz!* *E: **Ne mozdulj, öreg!**]³² [*S&R: (szín közepére jön) *K: (**Szín közepére jön.**)] [*R: (V.³³ I.³⁴ *hoz megy*)] Véget vetne az éjszakának, uram? Véget akkor vetünk bárminek is, amikor minden bevégeztetett...

ÍRÓ

Nos hát [*S: Vaclav], én mondom: minden bevégeztetett!

VACLAV

Nem vagyok bizonyos benne! Lám: képes föltámasztani a halottakat – és nem ismeri az embert!

ÍRÓ

Hogy én mit ismerek és mit nem, az az én dolgom, barátom!

VACLAV

[*S&R&K: (egyre közelít Íróhoz)] Én azt mondtam magának, uram, amikor ezt a nyomorult parasztot hozta elém, hogy senkit sem gyűlölök jobban, mint őt, mert [*S&R&K: a] gyávaságában hajlandó megmaradni a szegénység poklában. Amikor aztán [*S&R&E: elémhozta *K: **elém hozta**] ezt a papot, akkor azt mondtam magának, hogy semmi a gyűlölet, amit a paraszt iránt érzek, ahhoz képest, ahogyan ezt a bitangot gyűlölöm, mert mint a kígyó, úgy mérgezi az embert. Aztán azt mondtam magának, amikor idehozta elém ezt a diákot, hogy semmi a gyűlölet, amit a Paraszt és a pap iránt érzek, ahhoz képest, ahogyan ezt a gazembert gyűlölöm. [*K: **Mert felbérelt nyelv a gonoszság szolgálatában, mely az értelemmel takarja a gyalázatot. Azt mondtam, nincs, akit jobban gyűlöljek nála! (Egyre közelebb lép, a kést maga elé tartva.)**]³⁵ [*E: (**Íróhoz**)] De most azt mondom: semmi a gyűlölet és utálat, amit irántuk érzek, ahhoz képest, ami akkor uralja el a szívemet

³¹ Paraszt

³² Sánta eredeti szövegkönyvében és a nyomtatásban megjelent, kiadott változatban (S&K – ezekre lehetett Sánta a legnagyobb hatással, ezekben érvényesíthette maradéktalanul eredeti elképzeléseit) szerepel a legerőszakosabb kifejezés („Leszúrlak, ha megmozdulsz!”), a rendezői változat a „középút” (R – „Ott maradsz!”), míg a színházban csak a legenyhébb kifejezés (E – „Ne mozdulj, öreg!”) hangozhatott el.

³³ Vaclav

³⁴ Író

³⁵ A kiadásban megjelent szöveg (K) e szakasza a további írói pontosításon túl (Vaclav még részletesebben jellemzi Zsitomirt) felfokozza a kés, az erőszak szerepét.

és értelmemet egyaránt, amikor a valóban leggyűlöletesebbet és az utálatra legméltóbbat látom magam előtt: az embert, aki hallgat!

ÍRÓ

[*S&R&K: (leteszi a kezéből a poharat)] [*R: (I.³⁶ felemelt fejjel szembe néz V³⁷-al poharát leteszi az asztra.) *E: (**Lala feláll!**)] Ebben a házban az történik, amit magam jónak találok [*S&R&E: ! *K: .] Igya meg a borát, és menjen békességgel...

VACLAV

Van, ami erősebben parancsol [*S&K: , uram]!

ÍRÓ

Éspedig [*S&R&E: ...? *K: ?...]

VACLAV

A tisztesség [*S&R&K: , uram]!

[*S&K: ÍRÓ

Akkor tegye le a kést a kezéből!]

[*K: EUSEBIUS

Nem lehetsz meg a késed nélkül, te tébolyodott?

VACLAV

Fogd be a szád! (Íróhoz.) Nem volt elég ideje ahhoz, hogy megismerjen? Pedig úgy igaz, mint ahogyan Vaclav Jasek a nevem, hogy immár ismernie kellene!

ÍRÓ

És úgy igaz, mint ahogyan kés van a kezében!]³⁸

VACLAV

[*S&R&E: Soha *K: **És mint ahogyan soha**]³⁹ nem tettem le a kést a kezemből!

[*S&R&E: Mindig *K: **És mint ahogyan mindig**]⁴⁰ pusztítottam a gyalázatost!

[*S&R&E: És gondolkodás nélkül megölöm magát, ha kell!]⁴¹

EUSEBIUS

(felkiált) Mondtam: van még az éjszakában és ebben a városban, akit nem öltetek meg!

VACLAV

Mondom: van még az éjszakában és ebben a városban, akit meg kell ölni, ha kell!

³⁶ Író

³⁷ Vaclav

³⁸ A Sánta által kiadott szövegváltozat (K) tovább erősíti a kés, az erőszak szerepét, s az Író ellenszenvét a késsel szemben.

³⁹ Fokozás a nyomtatott változatban (K).

⁴⁰ Fokozás a nyomtatott változatban (K).

⁴¹ Vaclav erőszakosságának további hangsúlyozása (S&R&E).

[*K: **ÍRÓ**

Mit kíván a kése?

VACLAV

Maga ne tudná, uram, hogy van, ami mindannyiunknál hatalmasabb?...

ÍRÓ

Azt kérdeztem, hogy mit kíván a kése?⁴²

VACLAV

[*R: *I.*⁴³ *mellé megy.*] Magának hatalmában állt, hogy idehozzon a szobájába négy embert, és kényére-kedvére játszadoxhasson velük! Nos hát: aki megtehetette, hogy föltámasztja a halottakat, az, bizony mondom, megteheti azt is, hogy életben tartja őket!

EUSEBIUS

[*R: (*Fölugrik*)] Tébolyodott [*S&K: vagy]!

VACLAV

[*R: (*Egy lépést I*⁴⁴ *felé.*)] [*S&R&K: (nem zavartatja magát)] Egyet közülük! Ez a kéz, amit itt lát maga előtt, nem holmi Eusebius keze. Ez a kéz szereti befejezni a dolgokat becsülettel és tisztességgel...

EUSEBIUS

[*S&R&K: (közelebb lép)] [*S: Elvette az Isten az eszedet?] Tedd le azt a kést [*S&R&K: , és menj vissza oda, ahonnan jöttél]. Nem hoztál már elég szerencsétlenséget a földre? [*S: Meddig akarnál élni még?] [*S&R&K: (még hangosabban)] Meddig akarsz még kést [*S&R&K: tartani *E: *szorongatni*] a kezében?!

VACLAV

[*R: (*E*⁴⁵ *hoz fordul*)] Takarodj és törődj a ringyóiddal!

EUSEBIUS

Ez [*S&K: méltó hozzád! *R: *az, elő a kést!* *E: *az! Elő a kést!*] [*S: Kést a torokhoz! *K: **Kést a torokhoz:**] [*S&R&E: Vagy *K: **vagy**] engedelmessz, vagy meghalsz!

VACLAV

Vagy tisztességes leszel, vagy meghalsz!

EUSEBIUS

[*S: Tisztesség...!? *K: **Tisztesség?!...**] Hol van itt a tisztességről szó?! [*S&K: A nyomorult] [*S: ostobaságodról *K: **ostobaságaidról**] [*S&K: inkább, hogy élni

⁴² A Sánta által kiadott szövegváltozat (K) felfokozza a kés, az erőszak szerepét, s az Író ellenszenvét a késsel szemben.

⁴³ Író

⁴⁴ Író

⁴⁵ Eusebius

akarsz! Hogy ölhes újra! Mert magad akarsz itt maradni!] [*K: **Magad bizony!**]
 [*S&K: Hát nincs még elég vér a kezeden?] [*S: Íme a tisztességed: a kés, amit a
 markodba fogsz. *E: *A kés a Te tisztességed, amit a markodban fogsz.* *K: **Íme a
 tisztességed: a kés, amit a markodba fogsz!...**]

VACLAV

[*S&K: Ahogyan mondtam: tisztességgel és becsülettel szereti ez a kéz befejezni a
 dolgait!] [*S: (lassan az Író torkához emeli a kést) *R: (*V.⁴⁶ közel lép az Íróhoz, kés
 a kezében*)] Egyet közülünk itt kell tartania, [*K: **uram,**] hogy éljen tovább hite és
 legjobbnak vélt törvényei szerint! Mert valakinek itt igaza van, uram – és valakik
 hazudnak!

EUSEBIUS

[*S&K: Mondtam:] magad akarsz életben maradni! Élni és ölni!

ZSITOMIR

[*S&R&K: (mindedig feszült figyelemmel követte a történést)] Ne szóljon bele,
 Eusebius! [*S&R: Menjen arrább és *K: **Menjen és**] Mondja tovább a himnuszait!

EUSEBIUS

[*R: (*lelép fotel mögé, állva válaszol Zs-nak⁴⁷*)] [*S&R&E: Úgy...? *K: **Úgy?...**]
 [*S&K: Magad *R&E: *Te*] is élni [*S&K: szeretnél? *R: *akarsz?*] Bizony mondom,
 ha sajnálsz valamit, nem egyéb, [*S&R&E: minthogy *K: **mint hogy**] nem a te
 kezeden van a kés! Hogy nem neked jutott [*S&K: az *R&E: *ez*] eszedbe [*S&K:
 a markodba venni!]. [*S: Bizony mondom: szégyenlem, hogy embernek születtem
 és bár ne láttam volna meg újra az éjszakát...!]

VACLAV

[*S&R&K: (Íróhoz)] Ez a féreg itt azt mondja, uram, hogy magam akarok élni!
 Figyeljen rám: amelyik pillanatban kimondja a száján, [*S&R&E: hogy kit *K:
kiket] [*S: s kiket küld vissza a föld alá közülünk, *R&E: *tart itt közülünk,* *K: **küld
 vissza a föld alá közülünk,**] [*S&K: s amely percben kimondja a száján, hogy ki
 az, akit életben tart, hogy éljen hite és legjobbnak vélt] [*S: szándéka szerint, *K:
törvénye szerint,] abban a pillanatban [*S&R&E: oda adom *K: **odaadom**] a maga
 kezébe a kést!

ÍRÓ

Valóban nem ismertem magát!

VACLAV

De önmagát csak ismeri, uram? Vagy azt sem?

ÍRÓ

Utálom a kést!

⁴⁶ Vaclav

⁴⁷ Zsitomirnak

VACLAV

Valóban? Az ember, akinek ily hatalma van: halottakat támaszt fel – és nem számol a lehetőséggel! [*S&K: Mit hagyott ki a számításból, uram?] [*S: Engem? Hisz az nem lehet? Ismeri minden dolgomat – miként bármelyikünkét itt! Talán többet tud rólunk, mint magunk! Hol van hát a hiba?]⁴⁸ Mi az, amivel nem számolt, amikor [*S&R&E: efelől *K: **e felől**] az éjszaka felől gondolkodott [*S&R&E: ...? *K: ?...]

EUSEBIUS

A butasággal nem számolt! Hogy mit sem tudsz arról, hogy meghalunk mindannyian, [*S&R&K: hogy mit sem tudsz arról,] hogy olyan az életünk, mint a féregé, [*S&R&E: aki óriásnak hiszi magát!] [*S&R: Egy *E: **Egyetlen** *K: **egy**] tavaszt él, néhány hónapot, [*S&R&K: s *E: **és mégis**] azt hiszi [*S&R&K: magáról], [*S: hogy miatta és csakis miatta áll a nap és a hold az égen! Butaságában úgy hiszi,] hogy ő a kezdet és a vég [*S: és dolga van!]! [*R: *E.⁴⁹fölmegy rádióhoz.*]

[*S&K: VACLAV

(Íróhoz) Nos, uram, hallhatta! Féregnek tisztelnek itt mindannyiunkat...

ÍRÓ

Élni szeretne, Vaclav?

VACLAV

Megmondtam: odaadom a maga kezébe a kést, lett legyen bárki, akit itt tart közlünk!

ÍRÓ

A késével nem számoltam, barátom!

VACLAV

(a mennyezetre int) Nézze csak! Bizony felbújt oda az igazság, és szemmel tart mindannyiunkat... Nem lehet, hogy vele nem számolt?

EUSEBIUS

Hagyj békét már neki, te eszeveszett!

VACLAV

Ejnye, derék atyám – hát mi hívtuk talán őt a hajlékunkba? Ő akarta ezt az éjszakát, vagy [*E: **mi**] magunk jöttünk fel a sírból [*S&K: kísérteni, mit sem törődve, hogy kedvére teszünk-e vagy sem]? [*S&K: Bizony:] ő maga akarta így! [*S&R&K: (Íróhoz)] [*S: Még mindig várok *R&E&K: *Várok*], uram!

ÍRÓ

[*S: Vigye el *R&E: *Tegye el* *K: **Tegye le**] [*S&R: innen] a kést!

⁴⁸ Az eredeti szövegkönyv (S) erősítette volna a „mindentudó szerző” író-szerepet, ez a felfogás azonban a többi szövegváltozatból (R&K&E) eltűnt.

⁴⁹ Eusebius

VACLAV

Megtörténik! Abban a pillanatban [*S&K: megtörténik], amint válaszol!

[*S&K: ÍRÓ

(meghajtja fejét, aztán sorba nézi mindannyiukat. Hosszú csend. Író lassan eltolja Vaclav kezét. Egymás szemébe néznek. Vaclav félreáll,] [*S: leengedi a kést,] [*S&K: figyel. Megtölti a poharát, és lassú kortyokkal fenéig issza. A könyvespolchoz sétál, háttal a többinek] [*K: ,] [*S&K: mozdulatlanul nézi a könyveket. Megfordul] [*K: ,] [*S&K: és visszatér az asztalhoz] [*S: . Megtölti *K: , **megettölti**] [*S&K: újra a poharát, de nem emeli fel. Végignéz a négy szereplőn, tekintete a Paraszton marad.) Evett eleget kint, öreg?

PARASZT

(döbönt, riadt tekintettel nézi Írót) Adjon minden jót magának az Isten – és engedje, hogy egyszer megnyugodhasson a lelke ezen a földön!

ÍRÓ

(szomorúan elmosolyodik) Köszönöm... (Eusebiuson állapodik meg a tekintete)] [*R: (*E⁵⁰ felé*)] Iszik egy pohár bort, atyám?

EUSEBIUS

[*S&R: Nem kell, gyermekem,] keserű már a pohár...

ÍRÓ

Talán [*S&K: Dinkára *R: *Flóricára* *E: **Floricára**] vagy Beátára? [*S&R&K: Talán *E: **Vagy**] a dalokra mind; és a himnuszokra! [*K: **Vagy a csillagokra, kint az égen, a szellőre, mely bejárja az erdőket, s mit sem tud az emberről!**]

[*S&R&K: EUSEBIUS

Keserű a pohár...]

[*S&R&E: ÍRÓ

Az ember szívére, mely tisztának és jónak teremtett, s mely szép volt és jó! Erre sem, atyám...?

EUSEBIUS

Semmire sem, fiam...]

ÍRÓ

[*S&R&K: (még egy poharat tölt, és felemeli)] [*S&K: Jöjjön ide,] [*S&R&K: atyám! (Eusebius az asztalhoz lép, Író elé)] [*S&K: Igya fenéig a lantra, tubára, fuvolára... *R&E: *Fogja meg a poharát és igya ki fenéig.*]

EUSEBIUS

[*S&R&K: (csendesen)] [*R: (*Lejön, a 2 fotel elé. Csak megemeli a poharat. NEM iszik.*)] Elküldesz magadtól [*S&R&E: ...? *K: ?...][*S&R&K: (Vaclavhoz)] Boldog vagy, fiam?

⁵⁰ Eusebius

VACLAV

Tedd, amit parancsoltak: hordd el magad!

EUSEBIUS

[*R: (*E.*⁵¹ *elindul az ajtó felé íróasztalnál megáll.*)] [*S&R&K: (Vaclavhoz)] Azt mondom néked: bizony nem tudsz te semmit az emberről és az ember dolgáról [*S&R&K: itt *E: *ezen*] a földön! Vigyázz! Mert sírva sírsz majd egykoron [*S&R&E: , *K: –] de [*E: *már*] késő lesz [*S&R&K: majd]! Késő, mert elhagyott már [*S&R&K: mind és] mindannyiatokat: a szív és [*K: *a*] lélek egyszerű örömei! [*S&R&K: (Író vállára teszi a kezét) Nem haragszom rád! De szóljon mindannyiatoknak:] a szemeitek olyanok lesznek, mint a [*S&R&K: megfagyott *E: *befagyott*] tavak, a szívetek, [*S&R: mintha nem is szív lenne *E: *mint a csontok, a kövek* *K: *mint a csontok és a kövek*], kezeitek elfelejtenek simogatni [*K: ,] és a szátokról elfogy a mese, nem fogtok kiülni a kapuitok elé, ha megöregedtetek, és a fiaitok [*S&R&K: megszűnnek *E: *nem fognak*] énekelni [*E: *többé*]... [*S&R: (hátra, ajtóhoz indul) *K: (*Ajtóhoz indul.*)] Mert rendet fogtok teremteni ezen a földön – és sírni fogtok! Sírni, sírni, sírni... [*S&R: (elcsuklik a hangja) *K: (*Elcsuklik a hangja.*)] [*R: (*kifelé mondja*)] Az ég legyen irtalmas mindannyiatokhoz... [*S&R&E: !] [*S&R: (el) *K: (*EL.*)]

VACLAV

Tovább, uram!

ÍRÓ

[*R: (*poharat tölt meg borral*)] [*S&R&K: (leteszi a kezéből az imént megtöltött poharat. Figyelmesen nézi Zsitomirt.)] Maga sem iszik, Zsitomir? [*R: (*Előre lép.*)]

ZSITOMIR

[*S&R&K: (mélységes gúnnyal)] Megtette a kés a magáét?

ÍRÓ

Nem akar inni? [*R: (*Elveszi a poharat.*)]

[*S&K: ZSITOMIR

Hol és melyik sarkában akarja felgyújtani a világot?! Akad még viskó és kunyhó – kezdje hát a legnyomorultabbaknál! Mintsem gyermeket]⁵² [*S: *nemzedjenek* *K: *nemzzenek*] [*S&K: , hajtsa a vágóhídra őket! Gyűjtsa fel a világot, míg vér borít mindent, hogy lépni sem tudunk a mezőn!]⁵³

VACLAV

Hordd el magad!

⁵¹ Eusebius

⁵² Zsitomir búcsúja és jövődölése a Sánta-féle változatokban (S&K) provokatívabb és fokozottan negatív előjelű, ráadásul az erőszakos Vaclav-képet mélyíti el.

⁵³ Lásd az előző lábjegyzetet.

ZSITOMIR

[*R: (*Boros pohárral a kezében.*)] [*K: **Mit hallok?! Beszélni tudnak a kések?**]⁵⁴
 Nem győztél! Bizony – csak győzelmet ülsz! A késed győzelmét üled, és az erőszakét! [*S&R: (asztalhoz int) *K: (**Az asztalhoz int.**)] Nem bor, de vér van a poharakban! [*R: (*Zs⁵⁵ kiüríti a bort és lefordított poharat visszateszi az asztalra és a b. o.⁵⁶ íróasztalnál visszafordul P⁵⁷ felé.*)] [*S&R&K: (Íróhoz)] Vigyázzon, uram [*S&R&E: ! *K: .] Ezután már kést, kötelet, korbácsot hordjon magánál! És vigyázzon, nehogy maga legyen az első, aki megöletik! Mert a kés leszúrja a gazdáját! És hogy senki ne érezze majd a nyomorúságot ezen a földön, küldjön megváltásként halált a nyomorultak fejére mindaddig, amíg egyetlen ember marad [*S&K: , mert háborúk során pusztult a többi, míg egyetlen marad]⁵⁸, egyetlen és utolsó [*S&R&E: , *K: :] aki [*S&R: elsírja *E&K: *feljegyz*] majd az ész tragédiáját! [*S&K: (ajtóhoz indul. A megnyitott ajtóban megáll. Vaclavhoz)] [*S: Bizony nem győztél – kezdesz előlről mindent!]⁵⁹ [*S&K: Kezded újból és ugyanúgy az évezredek!]⁶⁰ [*S: (el) *K: (**EL.**)]

VACLAV

Tovább, uram!

PARASZT

[*S&R&K: (pár lépést előretesz, a sapkát gyűrögeti a kezében)] [*S&R&K: Elmennék én *E: **Én elmennék**] innen... nagyuram, eressen vissza engem... békességgel a föld alá!

VACLAV

Hallgass, és várj a sorodra!

PARASZT

Hiszen azt teszem én mindenkoron: várok a soromra! Egész életemben nem teszek egyebet, katona uram... [*S&R&E: De eressenek el innen engem...] [*E: (**ellóg**)]

[*S&R&K: VACLAV

Tartsd a szád!]

[*S&K: (az Író hosszan nézi a két embert, aztán bort tölt magának, felemeli a poharat, de ivás nélkül visszahelyezi az asztalra. Szirénaszó hallatszik, távoli)] [*S: villamos-csengetés *K: **villamoscsengetés**]. [*S: Az ablakhoz *K: **Az erkélyajtóhoz**] [*S&K: megy, széthúzza a nehéz szövetfüggönyt. Kint világosodik]

⁵⁴ A nyomtatásban megjelent változat (K) a végletekig fokozza a kés szerepét.

⁵⁵ Zsitomir

⁵⁶ bal oldali

⁵⁷ Író

⁵⁸ A Sánta-féle változatokban (S&K) Zsitomir búcsújában megjelenik a drámát lezáró háborús hisztéria előképe.

⁵⁹ Zsitomir által megtörténik a Vaclav-féle erőszakosság totalizálása (S), amely megelőlegezi a dráma lezárását.

⁶⁰ Lásd az előző lábjegyzetet (S&K).

[*K: **a hajnali város látványa**]. [*S&K: Mozdulatlanul néz ki] [*S: az ablakon] [*S&K: , háttal a többinek. Paraszt óvakodva eltávozik. Vaclav mozdulatlan.)] [*R: (Író nézi a parasztot. Átmegy az ablakhoz. V.⁶¹ 2 asztalnál áll. P⁶² kilopózik b. o.⁶³ VÁROSZAJ. I.⁶⁴ átmegy a 2 ablakhoz, háttal a közönségnek, gondolataiba mélyedten.)]

ÍRÓ

[*S&R&K: (hosszabb szünet után halkán)] [*E: (**kintről város zaj**)] Öreg... [*S&R&K: (szünet)] Magához szólok, öreg [*S&R&E: ...! *K: !...] [*S&R: (megfordul) *K: (**Megfordul.**)]

VACLAV

[*S&R&K: (egyszerűen)] Nincs, uram... [*S&R&K: (Író az ajtó felé lép, aztán megáll)] [*S&R&E: Elment! Ha úgy tetszik, innen is megszökött...!] [*R: (**Leteszi a kést az asztalra**)]

[*S: (Író újra az ajtó felé lépne. Aztán meghajtja a fejét.)]

VACLAV

(az asztalhoz lép, bort tölt magának, felemeli a poharat) Kitűnő bor! Bár azt hiszem, hogy említettem már: a magam részéről jobban szerettem a Szerémségit... (később) Iszik?

ÍRÓ

(mozdulatlanul áll a helyén) Nem...

VACLAV

(lendülettel felhajtja a bort) Talán nem is rosszabb, mint a Szerémségi...]⁶⁵ [*S&K: (a heverőre hajtja a kést)] [*E: (**kést leteszi**)] Ketten maradtunk! [*S&R&K: (figyelmes fölénnyel nézi az Írot. Aztán a heverőhöz lép. Felemeli a botot, amellyel érkezett. Belesuhint a levegőbe.) Bizony: ketten maradtunk! (a szín közepére jön)] Nem szól rá semmit?

[*S&R: (az Író megfordul, az ablakhoz lép, kinyitja, *K: (**Író kinyitja a széles erkélyajtót,**) [*S&R&K: mozdulatlanul néz a háztetők megvilágosodó sorára)

VACLAV

(Író mögé lép)] Nem szól rá semmit [*S&R&E: ...? *K: ?...] [*R: (**I⁶⁶hoz megy ablak előtt**)]

⁶¹ Vaclav

⁶² Paraszt

⁶³ bal oldal

⁶⁴ Író

⁶⁵ Az eredeti szövegkönyvön kívül (S) kimaradt a szövegváltozatokból (R&K&E) ez az „időhúzó” szakasz.

⁶⁶ Író

ÍRÓ

[*S&R&K: (később)] Legyen béke magával...

VACLAV

[*S&R&K: (felkapja a fejét. Értetlenül néz az Íróra, aztán kacagni kezd. Egyre hangosabban kacag. Végül maga is kitekint) [*S&R: az ablakon]. Izgatott lesz a kibontakozó város látványától.)] Ilyen hatalmas... ez a város [*S&R&E: ...? *K: ?...]

ÍRÓ

Igen...

VACLAV

[*R: (*hátrál a fényben a kanapéig, botját kézbe veszi*)] [*S&R&K: (egyre növekvő nyugtalansággal nézi a várost. Mint, aki máris el akar igazodni benne. Aztán) [*S&R: szemeit egyre az ablakon tartva,] [*S&R&K: szinte öntudatlanul] [*S&R: lép az ajtó felé *K: **néz a város felé**] [*S&R&K: , mint akit ellenállhatatlan erő vonz. Óriási feszültség remeg végig rajta] [*S&R: , amikor megnyitja az ajtót]. [*S&R&K: Már kilépne, amikor különös állapotából felretten. Megfordul és végignézi a helyiségen. Az Írón marad a tekintete. Elgondolkodva, töprengve nézi az Írót.]) Különös fickó maga! [*S&E&K: Istenemre: *R: *Szavamra mondom:*] különös fickó! [*S&R&K: (még nézi egy darabig a mozdulatlan Írót, aztán hirtelen a bottal a levegőbe csap és gyorsan kilép] [*S&K: az ajtón *R: *a FÉNYBEN (középen)*] [*K: , **elindul az erkélyen a város felé.**] [*E: (*elmegy!*)]

[*E: (*Író rádióhoz megy. Rádióból szöveg és zene.*⁶⁷ *Írógéphez ül és FÜGGÖNY! VÉGE!*)]⁶⁸

⁶⁷ A dráma kortárs kritikáiból (Vö. „A Händel-zenével aláhúzott lezárás azért nem elfogadható, mert az előadásban csak lappangó, csak egyes helyeken kiugró egyszerűsítést a hatásosság érdekében szinte melodramatikussá teszi. Végleg elfedi a néző elől, hogy amit látott-hallott, nem a történelem, hanem szubjektív vízió.” DERSI 1968, 6.) és a rendezői változatból („Händel, Saul, Dávid győzelmi dal”) az is kiderül, hogy Händel zenéje zárja az előadott színpadi változatot.

⁶⁸ *Az áruló* című regény zárómondatában az Író néhány könyvvel a heverőhöz megy, Vaclav pedig csendesen eltávozik: „Felemeltem a könyveimet, és a karjaimba fogva odavittem a heverőhöz. Meggyújtottam az éjjeli lámpát:– Legyen béke magával! – mondtam. Elkacagta magát:– Hm?!... Különös fickó maga! Elindult az ajtóhoz. Körülnézett a szobán, aztán megfordulva egészen csendesen kinyitotta az ajtót, és ugyanolyan csendesen, szinte óvatosan betette maga után.” SÁNTA 1973, 169.

A dráma előadott változatában (E) szintén ez történik, amikor ketten maradnak. Fontos eltérés azonban, hogy „Vaclav itt úgy távozik a színről, mint aki valóban tudatában van győzelme minden jelentőségének, mint aki máris indul a városba: cselekedni, folytatni harcait”. VASY 1975, 131. (Erre utal a következő szövegrész: „aztán hirtelen a bottal a levegőbe csap és gyorsan kilép.”) A másik három szövegváltozatnál (S&R&K) az Író nem olvasni kezd, hanem a rádióból hallja a világ minden részéről a háború híreit. „A halottaiból feltámasztott Vaclav valóban életben marad. Nem azért, mert csak neki van

[*S&R&K: ÍRÓ

(változatlanul háttal áll a színnek és mozdulatlanul néz ki az) [*S&R: ablakon *K: **ajtón**]. [*S&R&K: Később megfordul. Arca fáradt, gondterhelt. Körültekint a szobán, mintegy visszaidézve mindenkinek az alakját. A heverőhöz megy és meggyújtja az olvasólámpát. Visszaindul az íróasztalhoz, a szín közepén megáll egy pillanatra és végigsimít a homlokán. Az íróasztaltól két-három könyvet a heverőhöz visz.] [*S&R: Meglátja a kést. Felemeli két ujjal, messzire tartva magától. Figyelmesen nézi, a tenyerére veszi, úgy nézi, mint valami ismeretlen jószágot. Aztán a sarokban lévő kis virágállványra teszi. Az ablakhoz lép.] [*S&K: Bekapcsolja a rádiót. *R: *I.⁶⁹ Rádióasztalhoz megy keresgél. Szöveg, utána Beethoven. I⁷⁰ át az íróasztalhoz. Írni kezd – rágyújt egy cigire – gépelni kezd*] [*S&R&K: Kis idő múlva a következő szöveg hallatszik: „Harcok következtében halálát lelte 75 gyermek, 60 asszony és jelentős számú magatehetetlen öreg is.”] [*S&R: Ugyancsak az ágyúzás áldozatául esett egy kórház és két templom. Más jelentések szerint a polgári áldozatok száma e hónapban meghaladja a 3600 főt.] [*S&R&K: A bombázások...”] [*S&R: A hang elúszik,] [*S&R&K: Író tovább csavarja a készüléket, egy-egy állomáson a következő szavak hallhatók a legkülönbözőbb nyelveken: „A háború Ázsiában, a háború Dél-Amerikában, a háború Afrikában, atombomba, hidrogénbomba, nukleáris fegyverek... háború, háború, háború, Afrika, Dél-Amerika, Ázsia, Európa.” Író az ablakhoz fordul és mozdulatlanul néz ki a városra. Közben a rádióhangok közül csak a „háború” szó marad érthető és egyre erősödve, fokozatosan bömböléssé alakulva, mindent

igaza, mint hiszi, hanem azért, mert neki van a legtöbb igazsága a többiekkel szemben. Nehogy félreérthető legyen a jelenet, nyilván azért volt szüksége Sántának arra, hogy a háborús híreket harsogó rádióval zárjon. Így viszont túl disszonáns a nézőben maradó kép. A rádió szavát ugyanis óhatatlanul össze kell kapcsolnunk a fémkést ragadó, majd botjával távozó Vaclav jelenlétével a világban. S így – alighanem az írói szándék ellenére – megint abszolutizálódik az erőszak elleni állásfoglalás.” *Uo.*[Így Sánta] „ismét általában ítéli el az erőszakot, nem úgy, mint a regényben, ahol ez differenciáltabban történik. Ott Vaclav fő hibája az, hogy a néppel szemben is alkalmaz erőszakot, hogy nem elég türelmes. A drámai változatokon [(S&R&K)] is ez a szál vonul végig, de a lezárás a »háború« szó hangsúlyozásával, s korábban a kés szerepének megnövelésével elnyomja ezt a szálát, s így a végső kép Vaclavot általában erőszakosnak mutatja.” VASY 1975, 131. Vaclav és az Író eltérő állásfoglalását tovább növelik a búcsú alkalmával előkerülő tárgyak (Vö. VASY 1975, 132.): Vaclav a botját suhogtatva távozik [(mindegyik szövegváltozatban)], az Író pedig az írógéphez ül (E) vagy könyveket visz a heverőhöz (S&R&K). A mű csúcspontján, a lezáró jelenetben nagyobb lesz a tárgyak szerepe. Az eszmék harcának eldöntésében, az értelmezésben fontos helyet kap a kés (mindegyik szövegváltozatban), a bot (mindegyik szövegváltozatban), a rádió (S&R&K). A bot az első felvonásban még csak Vaclavot segített jellemezni, itt pedig közvetlen előkészítése a rádióból felhangzó háború jajszávának (S&R&K).

⁶⁹ Író

⁷⁰ Író

betöltve hallatszik: németül, angolul, franciául, oroszul, spanyolul és magyarul. Közben megy le a függöny.)]⁷¹

BIBLIOGRÁFIA

BALOGH 2008

BALOGH Róbert: Mímelők. Sánta Ferenc–Hamvai Kornél: Az ötödik pecsét. *Echo*, 2. 2008. 26.

DEBRECZENI 1994

DEBRECZENI Attila: Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására. *ItK*, 98 (199). 1994. 77–87.

DERSI 1968

DERSI Tamás: Az Éjszaka kérdései. *Esti Hírlap*, 1968. április 9. 6.

FÖLDES 1975

FÖLDES Anna: Húsz óra – és tizenegy esztendő. Sánta Ferenc drámája Györött. *Színház*, 7. 1975. 10–13.

FÖLDES 2006

FÖLDES Anna: *Pokolbéli kísértés a jóra. Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét.* http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=23191(2016. 03. 29).

KERESZTESI 2008

KERESZTESI József: *Egy feltöretlen pecsét. Sánta Ferenc–Hamvai Kornél: Az ötödik pecsét.* http://www.revizoronline.hu/hu/cikk/309/santa-ferenc-hamvai-kornel-az-otodik-pecset-pecsi-nemzeti-szinhaz/?label_id=605&first=0 (2016. 01. 12).

KÜRTI 1968

KÜRTI László: Éjszaka. *Film, Színház, Muzsika*, 5. 1968. 7.

PÁNDI 1972

PÁNDI Pál: Sánta Ferenc: Éjszaka. In: PÁNDI Pál: *Kritikus ponton.* Szépirodalmi, Budapest, 1972, 659–663.

PIM 1973

Petőfi Irodalmi Múzeum, 634/2. (1973. május 8.)

SÁNTA 1968

SÁNTA Ferenc: *Éjszaka (Az áruló)*. Magvető, Budapest, 1968.

⁷¹ Az előadás (E) befejezése jelentős mértékben eltér a másik három (S&R&K) szövegváltozatától. A legszembetűnőbb különbségként a rádió és a háborús hírek kerülnek domináns pozícióba (S&R&K), s joggal merül fel a kérdés, hogy mindez miért nem jelenhetett meg a színpadon (E). Feltételezésem szerint a politikai légkör (és a színházban jelenlévő cenzúra) nem engedélyezte a befejezés pesszimistábbá, a háború szerepét felfokozóbbá tételét. Korábban már utaltam rá, hogy az előadás mindössze 16-szor volt műsorra tűzve, s az egyértelmű bukáshoz hozzájárulhatott a befejezés megváltoztatása, „elvarratlansága” is.

SÁNTA 1973

SÁNTA Ferenc: *Az áruló*. Magvető, Budapest, 1973.

SZÁNTÓ 1976

SZÁNTÓ Judit: Moralitás vagy „életszelet”? Az ötödik pecsét Debrecenben. *Színház*, 8. 1976. 3–5.

SZÁNTÓ 2007

SZÁNTÓ Judit: A 2006-os pecsét. Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét. *Színház*, 1. 2007. 16.

VASY 1975

VASY Géza: *Sánta Ferenc*. Akadémiai, Budapest, 1975.